

Ю. І. Коломоєць

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**РОЛЬ І МІСЦЕ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЕМІГРАЦІЇ
У СТВОРЕННІ РСДРП (1898 р.)**

Проаналізовано роль революційної еміграції у створенні Російської соціал-демократичної робітничої партії.

Ключові слова: РСДРП, еміграція, «Союз російських соціал-демократів за кордоном».

Проанализирована роль революционной эмиграции в создании Российской социал-демократической рабочей партии.

Ключевые слова: РСДРП, эмиграция, «Союз русских социал-демократов за границей».

Analyzed the role of the revolutionary emigration in the foundation of the Russian social-democracy labour party.

Key words: RSDLP, emigration, «Soyz of the russian social-democracy aboard».

Створення однієї з перших політичних партій в дореволюційній Росії – Російської соціал-демократичної робітничої партії – мало величезне значення для подальшого суспільно-політичного розвитку країни, апогеєм якого стала Жовтнева революція 1917 р. Організатором революції стала більшовицька частина РСДРП, яка почала свою історію з 1903 р. Довгий час у вітчизняній історичній науці відбувалося зіткнення думок щодо початку діяльності РСДРП. Головною складовою таких суперечок було протиставлення значення подій 1898 та 1903 рр. Їх коріння, слід зазначити, полягало у тому, що в Мінську, де відбувався перший з'їзд, не були присутні соціал-демократи, які згодом стали більшовиками і, навпаки, II з'їзд РСДРП за всіма параметрами ідеології підходив для поняття «створення партії». Врешті-решт з кінця 50-х рр. ХХ ст. першому з'їзду РСДРП було відведено гідне місце в історії партії [14].

Слід зазначити, що сама соціал-демократична течія в російському революційному русі була започаткована у вимушеній еміграції групою «Визволення праці» на чолі з Г. Плехановим, утвореній у 1883 р. Саме з цього часу соціал-демократичний рух розвивався у двох площинах, а саме: на місцевому рівні в Росії та за кордоном, де концентрувалися провідні діячі та теоретики руху.

Вітчизняна історична наука, з нашої точки зору, не приділяла достатньої уваги місцю соціал-демократичної еміграції в процесі створення партії. Так, в роботах Я. Р. Воліна, Ю. М. Воробцової, М. О. Ковальчука питанням участі емігрантів у підготовці та проведенні I з'їзду РСДРП у Мінську практично не приділялося уваги, оскільки вважалося, що його скликання – це виняткова заслуга місцевих організацій соціал-демократичного спрямування. Можна у зв'язку з цим послатися на думку В. Леніна, який писав з цього приводу, що «блискучий початок, яким ознаменували себе соціал-демократичні організації робітників Західного краю, Петербурга, Москви, Києва та інших міст, завершився створенням Російської соціал-демократичної робітничої партії (навесні 1898 року)» [9, с. 187]. З іншого боку, і на це необхідно звернути особливу увагу, він стверджував у 1902 р., в розпал боротьби з «економізмом», що створення партії було «найбільш рельєфним і в той же час останнім кроком соціал-демократів цієї епохи (1894–1898 рр. – Ю. К.)» [8, с. 161].

Таким чином, питання участі еміграції у створенні РСДРП залишалося поза увагою вітчизняних учених. Ось чому метою даною статті є висвітлення місця і ролі еміграції у даному процесі. Цікавою видається оцінка, яку давали ролі еміграції представники царського режиму. Наведемо досить розлоге свідчення Л. Меньщикова – колишнього працівника царських правоохоронних органів. «Ідея злиття в «струнко-організаційне ціле», – зазначав він, – яка знайшла своє друковане вираження ще наприкінці 1897 р., і яку настирливо проводили закордонні центровики, отримала, нарешті, здійснення: навесні 1898 р. відбувся з'їзд, на якому було закладено утворення Російської соціал-демократичної робітничої партії» [12, с. 30]. Отже, Л. Меньщиков досить відверто заявляв про те, що ідея створення РСДРП була принесена в Росію із еміграції. Такої ж точки зору притримувався і відомий дослідник життя та діяльності Г. Плеханова О. Єльницький, який підкреслював, що саме «Союз російських соціал-демократів за кордоном» був одним з ініціаторів скликання I з'їзду РСДРП [5, с. 166]. У травні 1898 р., полемізуючи з одним із майбутніх лідерів «економізму» К. Кусковою, адміністрація «Союзу російських соціал-демократів за кордоном» заявила про те, що «Союз» має своєю метою «розробку елементів для організації російської соціал-демократичної партії» [17, спр. 7, арк. 1]. З іншого боку, задля об'єктивності слід назвати вихідний пункт полеміки, а саме звинувачення К. Кусковою керівництва «Союзу» в сектантстві, а особливо його ядро – групу «Визволення праці» [17, спр. 7, арк. 2].

Необхідно підкреслити, що у 1897–1898 рр. відносини між еміграцією та місцевими російськими організаціями були далеко не безхмарними. Так, ще у 1885 р. група «Визволення праці» розробила про-

ект програми майбутньої партії, який в цілому мав політичне забарвлення, засновуючись на ідеях К. Маркса та Ф. Енгельса. У цей час у Росії набуває розвитку течія прихильників іншого керівника німецьких соціал-демократів – Е. Бернштейна, яка отримала назву «економізм». Зв'язки еміграції і місцевих діячів соціал-демократичного руху у 1898 р. були досить слабкими та епізодичними. Оцінки стану речей в Росії Г. Плеханов та його прихильники отримували із нечисленних зустрічей з новими емігрантами. Так, А. Луначарський у своїх спогадах відзначав, що один із лідерів групи «Визволення праці» П. Аксельрод, аналізуючи стан розвитку соціал-демократичного руху в Росії, зазначав, що тільки з появою робіт В. Леніна можна було стверджувати про зародження справжнього руху і висунення «справжніх соціал-демократичних мислителів» [11, с. 23]. У той же час показовим є лист В. Засулич Г. Плеханову на початку 1898 р., де вона піддає сумніву можливість домовитися з місцевими організаціями взагалі. Оцінюючи зустріч з одним з місцевих працівників, що приїхали, вона зазначала, що «жоден з цих заїжджих птахів не може дати поняття про інших, наступний буде спростовувати попереднього» [4, с. 191]. Висновок, який робить В. Засулич, не міг бути втішим для російських діячів, оскільки вона закликала дивитися на них «історично» та «об'єктивно», що, по суті, означало ставлення емігрантів до них, як до малих дітей.

Серед російських діячів значного поширення набула точка зору, що необхідність побувати за кордоном і зустрітись з провідними діячами еміграції поступалася важливості вирішення конкретних завдань в Росії. Як зазначав один із учасників соціал-демократичних гуртків О. Петров, «я розривався на дві частини – то мені хотілося потрапити в закордонний центр, щоб викласти свій план, то обертався поглядом всередину Росії» [15, с. 50]. Необхідно звернути увагу на той факт, що метою закордонної поїздки частіше всього була необхідність ознайомити Г. Плеханова та його прихильників із своєю точкою зору, а не послухати теоретичні роздуми останніх. Більше того, партійні організації в Росії ставили під сумнів правильність поглядів Г. Плеханова. Про це свідчить лист «Робітничої газети», затвердженої першим з'їздом у якості центрального органу партії, до Г. Плеханова, в якому члени редакції не погоджуються з його тлумаченням нагальних проблем революційного руху в Росії. «Вся справа в тому, – зазначалося в листі, – що група не вважає потрібним розмістити ту частину Вашого листа, де Ви докоряєте російським соціал-демократичним групам за часте забування значення політичної боротьби... докір абсолютно незаслужений» [13, с. 208].

Так починало складатися протистояння теоретиків та практиків, яке набуло свого розвитку особливо після першої революції 1905–

1907 рр. в Росії. Заради об'єктивності необхідно додати, що лідери соціал-демократичної еміграції дійсно дивилися на місцевих робітників з Росії як на людей, теоретично не підготовлених, які вимагали для себе «володарів дум» в особі Г. Плеханова, П. Аксельрода чи В. Засулич. У вищезгаданих спогадах А. Луначарського слід звернути увагу на зверхнє ставлення, наприклад, П. Аксельрода до найвідоміших на той час діячів соціал-демократії в Росії П. Струве та М. Туган-Барановського. Передаючи розмову с П. Аксельродом, А. Луначарський зазначав, що останній на питання про роль і значення діяльності вищевказаних марксистів підкреслив, що вони – «це сторінки університетського життя» [11, с. 23]. Звичайно, що і до Маніфесту РСДРП, автором якого був П. Струве, соціал-демократи в еміграції віднесли дещо упереджено і, мабуть, з образою за те, що такий важливий документ було доручено написати не їм.

Ось чому своє першочергове завдання представники еміграції вбачали у виданні марксистської літератури та транспортуванні її в Росію з метою піднесення революційного теоретичного рівня як місцевих діячів соціал-демократії, так і робітничого класу в цілому. Так, згідно із даними адміністрації «Союзу російських соціал-демократів за кордоном» з листопада 1897 р. по серпень 1898 р. в Росію було відправлено різними шляхами 26 транспортів з літературою вагою від 15 фунтів до 7 пудів. У відповідь від російських організацій надійшла фінансова підтримка у сумі більше півтора тисяч франків [3, с. 9]. Заслуговує на увагу інформація про тиражі революційної літератури, яка друкувалась за кордоном у Швейцарії. Так, згідно звіту касира «Союзу російських соціал-демократів за кордоном», опублікованому в № 8 «Листка «Работника» за період з 15 грудня 1897 р. по 1 червня 1898 р. було надруковано таку літературу: «Листок «Работника» № 5 – 3 тис. примірників, «Березнева революція в Німеччині» – 2 тис., «Про тактику» – 1 тис., «Травневий листок» – 2 тис., «Сон під перше травня» – 3 тис., а всього – різних на видань загальним накладом – 33 тис. примірників [10, с. 47]. Усю літературу в основному ввозили в межі Російської імперії.

Слід зазначити, що багато видань досягали своїх пунктів призначення. Так, віленський поліцмейстер навесні 1898 р. доповідав, що в місті було знайдено декілька видань «Союзу», у тому числі «Листки работника» за листопад 1897 р. та січень 1898 р. [7, с. 10]. У березні 1898 р. жандармами було вилучено в підпільній бібліотеці в Києві 214 видань у кількості 1 794 примірників, серед яких були праці Ф. Енгельса «Становище робітничого класу в Англії», Г. Плеханова «Російський робітник в революційному русі», В. Леніна «Пояснення закону про штрафи» [19, с. 123]. Лист Г. Плеханова, статті Б. Кольцова та П. Аксельрода були вилучені в Катеринославі під час арешту

10 березня 1898 р. [1, с. 152]. У березні 1898 р. було проведено обшуки та арешти в Москві, під час яких жандарми вилучили до 400 друкованих закордонних видань [12, с. 73]. Даний перелік можна було продовжити. Оцінюючи значення транспортування літератури в Росію, можна навести спогади одного з активних учасників революційного руху в Петербурзі В. Забрежнева, особливо звернувши увагу на повідомлення, що йому вдалося «купити транспорт закордонної есдеківської (орфографію автора збережено. – Ю. К.) літератури, яка стала великою допомогою в моїй кустарній пропагандистській роботі» [6, с. 116].

З огляду на все вищевказане вряд чи можна погодитися з висновком про те, що саме «Союз російських соціал-демократів за кордоном» міг виступати ініціатором або безпосереднім організатором скликання I з'їзду РСДРП, але він зробив дуже багато для того, щоб об'єднання в РСДРП відбулося взагалі. Було зроблено величезну чорнову роботу з пропаганди ідей революційного марксизму в Росії, що і зробило можливим урешті-решт провести установчий з'їзд.

На самому з'їзді у Мінську також не обійшлося без емігрантської тематики. Побутує думка про те, що представників «Союзу російських соціал-демократів за кордоном» не запросили на з'їзд з питань збереження конспірації. Ця точка зору має право на існування, оскільки всі переміщення через кордон відслідковувалися відповідними царськими органами. Але зразу ж по завершенню з'їзду один із членів ЦК А. Кремер надіслав листа П. Аксельроду з повідомленням про те, що було ухвалене рішення оголосити всіх членів «Союзу російських соціал-демократів за кордоном» членами РСДРП, а сам «Союз» – закордонним органом РСДРП [14, с. 103]. З іншого боку, партійні організації в Росії спробували взяти діяльність еміграції під контроль створеного Центрального Комітету. Так, жодна організація в Росії не мала права встановлювати зв'язки з еміграцією без дозволу ЦК [1, с. 161]. Представники за кордоном також повинні були повністю узгоджувати свої дії з представниками соціал-демократичного руху в самій Росії. У цьому сенсі цікавим видається лист П. Аксельрода керівнику типографії «Союзу» Й. Блюменфельду в травні 1898 р., в якому він наголошує на неможливості проведення організаційних реформ в еміграції без згоди російських комітетів [17, спр. 11, арк. 1]. У листі одного з членів «Союзу» В. Іваньшина до Г. Плеханова влітку 1898 р. також підкреслювалося, що соціал-демократи-емігранти не мали права на самостійне вирішення питань про взаємовідносини з іншими національними соціал-демократичними організаціями на зразок польської чи латиської [16, спр. В. 182. 1, арк. 9]. Такі намагання призводили до ще більш напружених стосунків між лідерами еміграції та російською частиною РСДРП.

Важливим, з нашої точки зору, є також використання рішень з'їзду як групою «Визволення праці» та їх прихильниками, так і «молодою» опозицією в «Союзі російських соціал-демократів за кордоном», яка переважно сповідувала «економізм». Саме вона постійно наголошувала на несамостійності еміграції, на необхідності підкорятися російським партійним органам, в яких до певного часу переважали їх прихильники. Так, наприклад, один з лідерів опозиції В. Махновець відверто писав про те, що еміграція повинна була отримувати вказівки з Росії для проведення своїх дій. «На нараді своїх зразу ж після з'їзду (з'їзд «Союзу» в Цюріху в листопаді 1898 р. – *Ю. К.*) адміністрацією було ухвалено рішення послати одного з товаришів у Росію. Мотивувалось це, по-перше, необхідністю відновити безпосередні зв'язки з комітетами Російської партії..., по-друге, необхідністю отримати вказівки й повноваження для інтернаціонального конгресу в Парижі» [4, с. 1]. Фактично створення РСДРП у березні 1898 р. було використано «економістами» для боротьби за владу всередині «Союзу російських соціал-демократів». Яскравим свідоцтвом такої політики стали спроби закордонного представництва Бунду – загального єврейського робітничого союзу в Росії та Польщі – отримати в «Союзі» автономію в єврейських справах для ведення пропаганди, видання літератури та ін. У грудні 1898 р. відбулася полеміка з цього питання в «Союзі російських соціал-демократів за кордоном» [17, спр. 15, арк. 14]. У своїй боротьбі бундівці-емігранти виходили з того, що сам Бунд був організацією-засновником РСДРП [18, с. 175]. Урешті-решт їм вдалося змусити групу «Визволення праці» поступитись, що, на нашу думку, не сприяло консолідації партійних сил як за кордоном, так і в Росії. Логічним продовженням стала поведінка бундівської делегації на II з'їзді РСДРП, коли вона залишила зібрання після відмови визнати Бунд єдиною організацією єврейського робітничого класу.

Зі свого боку, прихильники ортодоксального марксизму теж часто посилалися на рішення I з'їзду РСДРП та його провідні документи. Так, підтримка положень Маніфесту РСДРП, де наголошувалося на необхідності готувати робітничий клас саме до політичної боротьби, була додатковим козирем у руках групи «Визволення праці» в боротьбі проти «економістських тенденцій» як в еміграції, так і в революційному русі в Росії в цілому. Адміністрація «Союзу» у своєму зверненні в березні 1898 р. до російської молоді за кордоном наголосила на важливості I з'їзду партії і закликала молодь сприяти прямо чи опосередковано революційному рухові робітничого класу в Росії [3, арк. 1].

Крім того, в головному виданні «Союзу» «Листке «Роботника» було опубліковано «Маніфест РСДРП» – головний документ з'їзду.

Таким чином, революційна еміграція зіграла досить значну роль у попередній підготовці І з'їзду РСДРП, виступивши ідейним нахненником об'єднавчих процесів. З іншого боку, саме рішення з'їзду було використано у боротьбі між ортодоксальними марксистами та прихильниками «економізму» всередині самої еміграції, що призвело до остаточного розколу у 1900 р. і формування окремих організацій.

Бібліографічні посилання

1. Б. Д. К истории возникновения РСДР Партии // Исторический сборник. – СПб.: Б.и., 1907. – С.126–164.
2. Государственная общественно-политическая библиотека. Фонд архивно-го хранения (далі – ГОПБ. ФАХ). Отчет о работе администрации Союза с ноября 1898 по август 1900. – 9 с.
3. ГОПБ. ФАХ ЦЛ1-192/1898-III. О первом съезде РСДРП.
4. Группа «Освобождение труда». Из архивов Г. В. Плеханова, В. И. Засулич и Л. Г. Дейча / под ред. Р. М. Плехановой. – М.; Л. : Госиздат, 1928. – 342 с.
5. **Ельницкий А.** История рабочего движения в России / А. Ельницкий. – Пг. : Изд. И. Р. Белоголового, 1918. – Ч. I. (XIX век). – 195 с.
6. **Забрежнев В.** Первые годы моей партийной работы (1895–1899 гг.) / В. Забрежнев // Пролетарская революция. – 1923. – № 10 (22). – С. 112–132.
7. **Купчин Н. С.** Распространение марксизма в Белоруссии в конце XIX века (1883–1900 гг.) / Н.С. Купчин // Из истории борьбы за распространение марксизма в Белоруссии (1883–1917 гг.): сб. ст. – Минск : Изд-во АН БССР, 1958. – С. 3–16.
8. **Ленин В. И.** Наша ближайшая задача / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. / В. И. Ленин. – Т. 7. – С. 187–196.
9. **Ленин В. И.** Что делать? (Наболевшие вопросы нашего движения) / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. / В. И. Ленин. – Т. 6. – С. 1–192.
10. Листок «Работника». – 1898. – № 8. – С. 46–49.
11. **Луначарский А. В.** Владимир Ильич Ленин / А. В. Луначарский // Единственный, неповторимый. Сборник статей, воспоминаний, стихов памяти Ленина. – Изд. 2. – Екатеринбург : Изд-во Уралкнига, 1924. – С. 23–28.
12. **Меньшиков Л. П.** Охрана и революция. К истории тайных политических организаций в России / Л. П. Меньшиков. – М. : Изд-во Всесоюз. об-ва политкаторжан и ссыльнопоселенцев, 1928. – Ч. II. – 187 с.
13. Ответ «Рабочей Газеты» (1898 г.) Г. В. Плеханову // Красный архив. – 1926. – Т. 6 (19). – С. 207–209.
14. Первый съезд РСДРП. Март 1898 года: Документы и материалы. – М. : Госполитиздат, 1958. – 336 с.
15. **Петров А. К.** Первые с.-д. кружки в Архангельске / А. К. Петров // Пролетарская революция. – 1923. – № 10 (22). – С. 29–60.
16. Российская национальная библиотека. Архив дома Плеханова. – Ф.1093, оп. 2140. 40.
17. Российский государственный архив социально-политической истории. г. Москва. – Ф.283, оп. 1.
18. **Цоглин В. А.** (Тарас). Между первым и третьим съездом Бунда / В. А. Цоглин // Революционное движение среди евреев. – М.: Изд-во Всесоюз. об-ва политкаторжан и ссыльнопоселенцев, 1930. – Сб. 1. – С. 149–184.

19. **Юрченко О. Т.** Поширення марксизму і соціал-демократичні організації на Україні (80–90-і роки XIX століття) / О. Т. Юрченко, М. В. Демченко. – К. : Політвидав України, 1983. – 182 с.

Надійшла до редколегії 17.01.2013

УДК 97 (477.63) «1890/1907»

О. О. Чепурко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ІСТОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 рр.

Розглянуто діяльність соціал-демократичних організацій Катеринославської губернії напередодні революції, досліджено ступінь впливу на роботу організацій губернії рішень II з'їзду РСДРП, окреслено особливості фракційного самовизначення марксистів.

Ключові слова: соціал-демократи, РСДРП, агітація, пропаганда.

Рассмотрено деятельность социал-демократических организаций Екатеринославской губернии накануне революции, исследовано степень влияния на работу организаций губернии решений II съезда РСДРП, выделены особенности фракционного самоопределения марксистов.

Ключевые слова: социал-демократы, РСДРП, агитация, пропаганда.

Review the activities of the Social-Democratic organizations Ekaterinoslav province on the eve of the Revolution, investigated the degree of influence on the organizations of the province decisions of the Second Congress of the RSDLP.

Key words: social-democratic, RSDLP, agitation, propaganda.

Більше ста років тому відбулася подія, яка вплинула на становлення політичної сили, що в недалекому майбутньому відіграє значну роль у житті багатьох народів. Другий з'їзд РСДРП відкрився 17 (30) липня 1903 р. у столиці Бельгії – Брюсселі, а потім був перенесений у Лондон, де тривав до 10 (23) серпня 1903 р. Цей з'їзд формально об'єднав РСДРП, надав їй нового структурного вигляду, але в той же час дав початок новому розколу марксистів – на меншовиків та більшовиків.

У даній розвідці спробуємо розглянути процес фракційного визначення соціал-демократів та особливості розвитку організацій

© О. О. Чепурко, 2013